

jogállam szempontjából nélkülözhetetlen fórumot mutat be, de már kevesebb szó esik a fontosabb jogterületeket összegző anyagi és eljárási jogról, habár az első fejezetben *A magyar jogrendszer*ről szóló részben megemlítette azokat. Igaz, egyik-másik, például a polgári törvénykönyv csak tervezetként született meg a korszakban, de a szerző a közigazgatási részben is nagy gondot fordított a különböző tervezetekre, épp ezért talán nem túlzott elvárás az, hogy ezt a módszert ebben a fejezetben is kövesse.

A könyvben közölt ismereteket térképek és az intézményrendszert bemutató ábra teszi még könnyebben érthetővé, a kézikönyv jellegű használatot pedig a

kormányok felsorolása, irodalomjegyzék és névmutató segíti. Kozári Monika alapkutatásaira támaszkodva a kor politikai viszonyait a tőle megszokott alapossággal ismerteti, így összefoglalása oly gazdag és rendszerezett tárházát nyújtja a korabeli intézményrendszereknek, hogy történeszek mellett jogászok és politológusok is eredményesen használhatják. A kötet szemléletesen mutatja meg, hogy a korban úgy erősödött és professzionalizálódott a hatalmi szervezet, hogy közben fontos jogállami intézmények nem, vagy csak késve jelentek meg benne, ami komoly hatással volt a politika társadalomszervező jellegére és hatásfokára is.

Miru György

Társadalmi metszetek – hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon

Szerk.: Kovách Imre. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006. 533 lap

Nem kis várakozásnak tett eleget a Napvilág Kiadó, amikor nemrégiben megjelenítette a Kovách Imre által szerkesztett *Társadalmi metszetek – Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon* című szociológiai tanulmánykötetet. A szerzők névsora illusztris, a már jól ismert kutatók mellett a szociológusok fiatal nemzedékének tagjai is megszólalnak. A kötet, szerzői tudományos alaposságának köszönhetően, gondosan felvázolja a mai magyar társadalom helyzetképét.

A szerzők a nemzetközi és a hazai szakirodalom ismeretében, de mégis áttekinthető és világos stílusban megfogalmazott tanulmánykötete tudományos alapossággal mutatja be a társadalomformáló tényezőket. A kötet első tanulmánya foglal-

kozik a szociológia jelen állapotának felméréseivel, elért eredményeivel és az előtte álló új feladatokkal, amelyek meghatározzák a kutatás jövőbeli irányait is. Az első két fejezet elemzi a rendszerváltozás társadalmi hatásait, foglalkozik az értelmiség mai szerepével, a társadalom átrétegződésével, a fogyasztási csoportok vizsgálatával, a településszerkezet átalakulásával, a szegregáció és a migráció kérdéseivel, a leszakadó szegényrétegek újratermelődésével, az ifjúság helyzetével és az oktatás, iskolarendszer átalakulása által felvetett problémákkal. Külön fejezetbe gyűjtötték azokat a tanulmányokat, amelyek új megközelítési szempontokat tartalmaznak. Az *Új megközelítések* fejezete elemzi a kapcsolathálózati erőforrások és a fogyasztási miliók társadalmi struktúrára

gyakorolt hatását, az újonnan megjelent kereskedelmi média szerepét a tudatformálásban, valamint a családon belüli munkamegosztás változásait. A következő fejezet a magyarországi újkapitalizmus hatalmi szerkezetét, a politikai értékválasztásokat, a politika társadalomformáló hatását és az érdekérvényesítés lehetőségeit mutatja be. Az utolsó fejezet foglalkozik az elit és a társadalom kapcsolatával, a piacgazdaság kialakulásának szakaszaival, a kisvállalkozók és a nagyvállalatok kapcsolatával, valamint a társadalmi struktúra és a szegénység vizsgálatával.

A könyv egyszerre szolgálja a tudományos igények kielégítését, de a széleskörű ismeretterjesztést is. A kötet segítségével a tudományos alapokkal kevésbé rendelkező érdeklődő is több, rendszerezettebb és kézzelfoghatóbb információt szerezhet a mai magyar társadalom állapotáról, mint amire a mindennapi tapasztalatok lehetőséget nyújtanak. A gondosan válogatott bibliográfia, a gazdag jegyzetanyag, a hazai és a nemzetközi szakirodalom különböző elméleteire vonatkozó hivatkozások megfontolt tudományos problémaérzékenységre vallanak, s ezzel a kötet a legkomolyabb szakmai elvárásoknak is eleget tesz, és ezen túlmenően segítséget nyújt további kutatások folytatásához.

A szerzők nem titkolt célja a helyzetkép felvázolásán túl az volt, hogy egyfajta paradigmaváltást sürgessenek a rendszerváltozás utáni társadalom szerkezeti és működési sajátosságainak megértésében. De szükséges-e a szociológiának 10–15 évenként új és új paradigmák felé fordulni – teszi fel a kérdést Némédi Dénes.¹ A szociológia nem függetlenítheti magát a társadalomban lejátszódó változásoktól,

hiszen elsődleges feladata a társadalom leírása, a társadalmi folyamatok elemzése. Ezért változnia kell a tudománynak is, hogy megfelelő képet nyújthasson vizsgálatának tárgyáról. A kötet talán éppen ezért szakmai önvizsgálattal kezdődik. A Kovách–Kuczi–Jókuthy szerzőhármás a struktúra, osztály- és rétegződéskutatások helyzetéről, valamint megújításának szükségességéről írt tanulmányt, amely a hagyományos paradigma bemutatásán túl felvázolja a paradigmaváltás indokait is.

Kísérletek a hagyományos paradigma megújítására már a kilencvenes években is voltak, de nem jártak számottevő sikerrel. A paradigmaváltás elmaradásának szociológiai történeti, hatalmi, intézményi és értelmiségtörténeti okait elemzi Kuczi Tibor, Kovách Imre és Kristóf Luca a kötet második tanulmányában.

A magyar társadalom az elmúlt másfél évtizedben sokat változott. Ehhez nagyban hozzájárult a kilencvenes években lezajlott politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltás. A rendszerváltás mindig gyökeres változást jelent, ami a társadalom egészét érinti. Nemcsak átformálni vagy javítani akarja a már bevált vagy kevésbé bevált modellt, hanem teljesen megváltoztatni. Magyarországon rendszerváltásból nem volt hiány, Laki László a kötetben található tanulmányában hármat is megemlít a 20. századi rendszerváltozásokból (1919-ben a Tanácsköztársaság, majd a második világháború után egy kapitalizmus-szocializmus csere, végül pedig a nyolcvanas-kilencvenes évek szocializmus-kapitalizmus cseréje). Ebből a szempontból semmiképpen nem tekinthető sikeresnek hazánk fejlődése, hiszen időről-időre gyors, gyakran gazdasági és társadalmi szempontból megalapozatlan változások következtek be, melyek törést okoztak fejlődésének történelmi folytonosságában. A legutóbbi

¹ Némédi Dénes, 2000. A szociológia egy sikeres évszázad után. *Szociológiai Szemle*, 10. évf., 2. sz., 3–16.

rendszer váltás súlyos társadalmi következményei egyre nagyobb problémát jelentenek, de ez a politikai eliteket még mindig nem vezette rá a probléma újragondolására és hatékony alternatívák keresésére.

A társadalom tehát gyökeresen megváltozott, ennek ellenére a szociológia még mindig a hagyományos szempontok szerint közelíti meg. A hagyományos paradigmáról a legteljesebb könyvet Ferge Zsuzsa írta, aki e kötet utolsó tanulmányában szintén a módszer megújításáért érvel. Megállapítja, hogy a munkajelleg-csoportok szerepe ugyan csökkent, mégsem veszítették el strukturáló érvényüket. A jelen folyamatai azonban már nem vagy csak egyoldalúan írhatók le a foglalkozáson alapuló, hierarchikus rétegződés elmélettel. Ezért szükséges új szempontok figyelembevétele is.

Fontos része a kötetnek Bukodi Erzsébet tanulmánya, amely a hagyományos paradigma módszereivel, de a megújítás igényével vizsgálja a magyar társadalom rétegződését. Az elemzés számos új eredményt hozott a rétegződés szempontjából és az új rétegződésmodell valószínűleg a hagyományos paradigma legteljesebb kísérlete, amely az új megközelítések egy részét is érvényesíti. Eredményei nem mondanak ellent Szalai politikai-hatalmi közelítésű struktúramodelljének, pedig módszereik és elméleti hátterük is különböző. Tanulmányában Bukodi az individualizációs tételt is teszteli.

A hatalmi érdek és társadalomszerkezet összefüggéseit értelmezi Szalai Erzsébet tanulmánya a munkások és tőkésiek érdekviszonyairól. Elemzése rávilágít arra, hogy miközben a „uralkodó” hatalmi elit egyre inkább érvényesíteni tudja érdekeit, addig az „alávetett” többség ettől még nagyon távol áll, hiszen egyelőre még osztályá sem tud formálódni. A gazdasági

elit tulajdonképpen ennek köszönheti szilárd hatalmi pozícióját. Neumann László a béralku rendszerével mutatja be az érdekérvényesítés intézményes formáját. A poszt-szocialista érdekérvényesítési intézmények működési alapvonásai a decentralizált kollektív alku, a szakszervezet nélküli munkahelyek térnyerése és az individualizáció hosszabb távra rögzítik a gyenge érdekérvényesítési lehetőségeket, az uniós elvek lassú terjedése ellenére.

Kovács Imre és Nagy Kalamász Ildikó tanulmánya a társadalmi és a területi egyenlőtlenségekről szól. A rendszer váltás utáni településszerkezeti változások a nyugat-európaihoz hasonlóan mentek végbe, ami Budapest és néhány nagy- és közép város fejlődését illeti. Összességében azonban megállapítható, hogy az ország a poszt-szocialista demográfiai fordulat és a vidék parasztatlanítása következtében súlyos társadalmi és térszerkezeti problémákkal küzd.

Leginkább a tőkétől, illetve annak meglététől vagy hiányától függ, hogy mihez juthat hozzá az ember, milyenek az életésélyei. Részben ez csoportosítja a társadalom tagjait. A gazdasági tőke mellett azonban mind jobban felértékelődik a szerepe két speciális tőkefajtának, a kulturális és a társadalmi tőkének. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik Gázsó Ferenc és Laki László tanulmánya. Az előbbi az iskola-rendszer, az utóbbi tanulmány pedig az ifjúság rétegződése alapján mutatja be a hatalom és társadalom kapcsolatát. Ma az oktatási rendszer egyszerre képezi le és termeli újra a polarizálódó társadalmi szerkezetet. Az anyagi és kulturális tőkével nem rendelkezők ugyanis esélytelenek a tudásszerzés versenyében és a társadalmi mobilitás területén. Az ifjúság nem egységes társadalmi csoport. A növekvő társadalmi különbségek az oktatási rendszer minden szintjén érvényesülnek. A fiatalok

munkaerő-piaci helyzetének romlása következtében egyre inkább kitolódik a pályakezdés, az önálló életkezdés ideje. Ezzel egyidejűleg megnövekszik az iskolában töltött idő, ami nem kis terhet ró a családokra.

Fogyasztói társadalomban élünk, ezért a másik rendező elv a piac. A mai ember életét az formálja, ahogyan kialakítja fogyasztási szokásait. A fogyasztásnak rétegtképző szerepe van, még akkor is, ha ez a hatás csak közvetve és a hagyományos rétegtképzőktől vagy az életkortól nehezen elválasztható módon érvényesül is. A kötet tanulmányai is foglalkoznak a fogyasztási szokások rétegtképző szerepével. Például Csíste András, Kovách Imre és Kristóf Luca két időpont médiafogyasztási adatai alapján mutatja ki a különböző fogyasztási miliók megjelenését.

A kötetben helyet kaptak az új megközelítések is. Az előbb említett tanulmány mellett még további négy elemzi a magyar társadalom új strukturáló folyamatait. Angelusz Róbert és Tardos Róbert a kapcsolati hálók és a társadalom strukturálódásának összefüggéseiről megállapítja, hogy a kapcsolati hálók mint erőforrások egyre erőteljesebb strukturáló tényezőnek bizonyulnak. Csígó Péter a kereskedelmi média társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésére gyakorolt hatását az internettel kapcsolatos preferenciák vizsgálatával elemzi. A kereskedelmi média Magyarországon beindította az individualizációs folyamatokat azáltal, hogy létrehoz egy mediatizált nyilvánosságot, ami minden médiafogyasztó számára elérhető és nagyban meghatározza fogyasztói értékviselkedését. A szerző azzal érvel, hogy a magyar társadalmi egyenlőtlenségek megértése ma sem lehetséges a klasszikus rétegtképzőmodellek megkerülésével, ugyanakkor kijelenti azt is, hogy a népszerű média hatással van a fogyasztói individualizáció mellett a társadalmi egyen-

lőtlenségek újratermelésére, felülírva ezzel a hagyományos társadalomszerkezetet.

Hack József a politikai kötődés rétegtképző szerepét látja a fogyasztáshoz hasonlóknak. Megállapítja, hogy a politikai preferenciák hatással vannak a személyes anyagi helyzet értékelésére, s még inkább az anyagi várakozásokra.

Csurgó Bernadett és Megyesi G. Boldizsár tanulmánya a családon belüli döntések, a munkamegosztás és a családszerkezet változásairól ad képet. A nők és a férfiak családon belüli viszonyait egyértelműen befolyásolja a párok iskolai végzettsége, foglalkozási és jövedelmi státusza, valamint a településszerkezet. A tradicionális munkamegosztás azonban még ma is él, vannak ugyan „emancipációs” törekvések, de ezek osztálytársadalmi ereje nem számottevő. A nők többsége elfogadja a tradicionális nemi szerepeket.

A rendszerváltással új társadalmi csoportok jöttek létre és erősödtek meg, megnöttek az egyes társadalmi csoportok közti vagyoni és egyéb különbségek, „az egyes társadalmi helyzetek új társadalomszerkezeti összefüggéseket hordoznak. Kuczsi Tibor a több százézes tömegben jelentkező kisvállalkozók rétegtképzéséről, a kisvállalkozóvá válás strukturális okairól, Kovách Imre, Kristóf Luca és Lengyel György pedig az elitek összetételéről, utánpótlásáról, cserélődéséről, egymáshoz kapcsolódásáról, társadalmi elfogadottságáról és hatalmi pozícióiról írt összefoglaló tanulmányt.”²

A kötet célja nem az új paradigma felállítása volt, csupán az útkeresés. A tanulmányok ezért új szempontokat érvényesítve adnak képet a magyar társada-

2 Kovách Imre, 2006. Paradigmaváltás, társadalmi szerkezet és egyenlőtlenség. In: *Társadalmi metaszetek – hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Szerk. Kovách Imre. Budapest, Napvilág Kiadó, 17.

lomról. Ha értékelési mérleget készítek, a párhuzamok és az ellentétek súlyától a mérleg – a könyv elolvasása után – természetesen a párhuzamok oldalára billen ki. A 17 tanulmányból ugyanis egyértelműen látható a paradigmaváltás szükségessége és egyben lehetősége is. A megváltozott viszonyok elemzése már nem lehetséges csupán a hagyományos szempontok figyelembe vételével. Egyes elméletek nem tekinthetők állandó érvényűeknek, mert – ugyan közhelyszerűen hangzik, mégis igaz – a társadalom változik, új szereplők, értékek, minták jelennek meg. A tudománynak pedig lépést kell tartania e változásokkal, ha hiteles akar maradni.

A könyvet ajánlom minden érdeklődőnek. Hiszen könnyebben eligazodunk a világban, ha ismerjük a körülményeket, amelyekben élünk. Ehhez nagyban hozzá-

járul a könyv, mert világosan felvázolja a mai magyar társadalom helyzetét. A 21. század a lehetőségek százada. Az egyén ma önmaga alakíthatja értékrendjét, s annak megfelelően dönthet életéről. Ez nem volt mindig így. De az emberek még nem igazán tudnak élni lehetőségeikkel, érdekeiket csak egyes társadalmi csoportok tudják teljes mértéken érvényesíteni. A társadalmi struktúrából nagyon hiányzik egy széles és erős középosztály. Elkeserítő tény, hogy egyre nagyobb az a csoport, amelyiknek lehetősége sincs, amivel élni tudna. Mára hatalmasra nőtt az a társadalom alatti réteg, amelyik nem tagja a fogyasztói társadalomnak, és amíg nem születik hatékony módszer e réteg felemelésére, esélye sincs, hogy azzá váljon.

Bajla Gizella